

ПОДОЛАННЯ ТЕМАТИЧНИХ ТАБУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА: ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ПРАКТИКА

У статті висвітлено тематику сучасної української прози для дітей та юнацтва, заакцентовано на постколоніальній практиці подолання тематичних табу. На основі аналізу текстів визначено три основні тенденції розвитку української літератури в постколоніальному просторі. Ці тенденції пов'язані із продовженням традицій колоніальної літератури, антиколоніальними позиціями та постколоніальним типом мислення письменників.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, постколоніальна література, тематика твору.

В статье освещено тематику современной украинской прозы для детей и юношества, обращено внимание на постколониальную практику преодоления тематических табу. На основе анализа текстов определены три основные тенденции развития украинской литературы в постколониальном пространстве. Эти тенденции связаны с продолжением традиций колониальной литературы, антиколониальными позициями и постколониальным типом мышления писателей.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, постколониальная литература, тематика произведения.

The article deals with themes of modern Ukrainian prose for children and youth, drawn attention to the post-colonial practices to overcome the taboo subject. Based on the analysis of texts are three main trends of Ukrainian literature in the postcolonial space. These trends are related to the continuation of the tradition of colonial literature, of anti-colonial and post-colonial positions type of thinking writers.

Key words: Literature for Children and Young People, postcolonial literature, theme of the work.

Значною мірою поява нових тем та проблем у сучасній літературі для дітей та юнацтва продиктована запитами читачів, особливістю культурного та суспільно-економічного розвитку сьогодення. Однією із центральних тенденцій тематичного оновлення сучасної української прози є порушення письменниками тих тем, які були заборонені. Йдеться про радянську літературу для дітей та юнацтва, заангажовану ідеологічно, обмежену тематично й функціонально, що надто виразно виявляється порівняно з сучасними текстами. Зважаючи на те, що аналізована проза написана в пострадянський період, цілком виправдано розглядаємо її, використовуючи наукові здобутки постколоніальних студій.

Мета дослідження – окреслити тематичний спектр сучасної української прози для дітей та юнацтва, відзначити основні аспекти його оновлення на основі подолання табу, актуалізації постколоніальних ознак художніх текстів.

Об'єкт аналізу – написані у XXI столітті прозові твори Валентина Бердта, Сергія Гридіна, Оксани Думанської, Оксани Луцесвської, Галини Малик, Марини Павленко, Володимира Рутківського та ін.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали наукові положення постколоніальних студій Оксани Грабович, Петра Іванишина, Марка Павлишина, історичні ракурси вивчення умов розвитку колоніальної літератури Оксани Федотової, а також літературознавчі дослідження текстів для дітей та підлітків Ульяни Гнідець, Наталії Марченко, Оксани Січкара та інших.

Постколоніальний підхід до аналізу художньої літератури сучасності актуальний з огляду на те, що її авторами виступають письменники, які належать до покоління, вихованого в умовах колоніального суспільства, однак зараз творять нову національну літературу з позицій постколоніальних.

Дефініцію термінів пояснюють науковці. М. Павлишин зауважує, що прикметник «постколоніальний» у англійській мові поширився у значенні: «такий, що стосується періоду після здобуття незалежності» [14, с. 703]. У «Енциклопедії постмодернізму» читаємо: «Термін «постколоніальне» позначає становище народів та регіонів, які були раніше колонізовані, передусім західними імперськими націями, а також вивчення матеріальних та культурних наслідків їхньої історії» [6, с. 323]. Оксана Грабович досліджувала культурну

спадщину колоніалізму в Україні. «Потенціал для географічного розширення об'єкта постколоніальних студій чималий. Їхній концепційний апарат може бути використаний у розшифруванні культур Російської імперії, Радянського Союзу та країн, що постали після нього» [14, с. 706-707].

Використовуючи термін «постколоніальна практика», маємо на увазі письменницький досвід побудови художньої дійсності, текстотворення в постколоніальний період, відлік якого хронологічно можна вести з початку незалежності нашої держави. Однак, постколоніальний період не завжди позначений подоланням культурного колоніалізму. В контексті нашого дослідження маємо на увазі радянський культурний колоніалізм, в основу якого лягли різні стратегії, що застосовувались з метою «поширення згоди людей з політичним та суспільним колоніальним устроєм». Особливо важливими є такі стратегії: «По-перше, культурний колоніалізм створює ієрархії цінностей, які надають найвищу вартість товарам культури-домінатора. ... Вершина успіху в культурній сфері – це публікація чи виставка у всесоюзній столиці, або рецензія в «центральному» журналі. ... По-друге, як спостеріг Гомі Бгабга, культурний колоніалізм поширює міф про універсальність колонізатора, з якою нібито різко контрастує обмеженість, парохіальність та місцева заідеологізованість колонізованого. ... По-третє, культурні установи імперії функціонують так, що її центр стає відомим і цінним для зовнішнього спостерігача, а колонії залишаються майже невидимими. А якщо вони в певних умовах, під відповідним контролем, досягають видимості, то головню у формі локальної екзотики» [див.: 13].

Радянський культурний колоніалізм у літературі для дітей з перших і до останнього десятиліть ХХ століття виявився в різних аспектах, серед яких такі:

- пропагування російськомовної літератури для дітей;
- сприйняття українських письменників як провінційних, а їх творчості як меншовартісної;
- заборона творчості письменників, які розгортають національне питання;
- строга цензура та ідеологічна заангажованість творів;
- чітко визначене коло тем і проблем (так звана «колоніальна тематика») для дитячих письменників;
- у 20-30-х роках заборона жанру казки;
- функціональне обмеження літератури (враховувався освітній та виховний аспект, тоді як інші залишались неактуальними).

Починаючи з 20-30-х років ХХ століття Народний комісаріат освіти починає строго контролювати видання та розповсюдження літератури для дітей, розглядає її як основний засіб ідеологічного виховання молодого покоління. В різних циркулярах та документах визначались завдання, які ставились перед українською дитячою книжкою. Друковане слово вважалось одним із наймогутніших знарядь впливу партії на маси. Саме тому була чітко сформульована і визначена тематика книг, адресованих юному поколінню: класова боротьба в усіх проявах, соціалістичне будівництво, реконструкція промисловості, перебудова сільського

господарства, форми людської праці, соціалістичне змагання, радіофікація, електрифікація тощо. Дозволялося висвітлювати проблеми піонерських організацій та шкіл. Акцент ставився на зображенні соціалістичного сьогодення, а минуле належало зображувати як революційне протистояння з капіталістичним світом. Були поставлені вимоги і до дійових осіб дитячих книг (це дорослі, оскільки обмеження змістового наповнення дитячих книг лише висвітленнями життя і праці дітей, на думку діячів Центральної Ради позашкільного виховання, могло призвести до «перекручення дійсності»), а також способів та методів художнього зображення дійсності і проголошено боротьбу «проти всякого неправильного тлумачення світу», «проти надприродної фантастики», із закликами до письменників «будувати дитячу літературу на засобах реалістичного тлумачення дійсності». Критиці було піддано сентименталізм та романтизм. У другій половині ХХ століття тематичне коло літератури для дітей дещо розширилося, але ідеологічний контроль залишався посиленням. Табу було накладено на «книжки про виховання в душі основ старого устрою, релігійність, монархізм, націоналістичний патріотизм, мілітаризм, шанобу знатностей та багатства. Книжки, що змішують науку з релігійними вигадками, міркуваннями про божу премудрість». Заборонялися видання, що своїм змістом «ініціюють та розвивають звирині та антисоціальні почуття (пересуд, націоналізм, релігійність» [див.: 16].

Зважаючи на такий стан речей у культурному загалом й у літературному середовищі зокрема, з початком незалежності держави відбуваються якісні зміни. Українські письменники намагаються творити національний культурний простір, визначаючи для себе світоглядні пріоритети, демонструючи неоднакове ставлення до колоніальних традицій у літературі. Цілком слушною є позиція М. Павлишина, який вважає, що «доцільно розрізнити два види протистояння колоніалізму в культурі: антиколоніальний та постколоніальний». Деякі науковці (зокрема П. Іванишин) не поділяють думки дослідника з приводу тлумачення цих явищ та критикують цю концепцію.

Вивчення особливостей сучасного літературного процесу та аналіз текстів на різних рівнях поетики дав можливість переконатися, що епоха після колоніалізму в українській літературі для дітей та юнацтва ознаменована кількома важливими тенденціями, які так чи інакше пов'язані з колоніальним досвідом, антиколоніальною позицією, постколоніальним типом мислення письменників.

Тенденція 1. Прийняття, продовження, наслідування тем, які розвивалися в добу колоніалізму, але не були позначені ані імперським, ані націоналістичним началом.

Йдеться про тексти, автори яких продовжують реалізовувати традиційне бачення тих чи інших тем і проблем у літературі для дітей, як правило пов'язаних із пропагуванням морально-етичних та загальнолюдських цінностей. Більшість із них – казки та фантастичні твори, побудовані на розгортанні центрального мотиву протистояння добра та зла, з розмитими часовими та просторовими межами, з елементами пригод та подорожей. Це тексти, які фактично не перебувають під впливом таких дихотомічних відносин, як колоніальне/

антиколоніальне, імперське/національне, колоніальне/ постколоніальне.

Тема дружби, взаємодопомоги, любові до ближнього, досягнення бажаного завдяки наполегливій праці була поширена в радянській літературі для дітей. Актуалізує її, наприклад, і Володимир Читай у книзі для дітей молодшого шкільного віку «Історії Чарівного лісу». [див.: 17]. Казкові історії, поєднані образами головних героїв, розповідають про Слоника Дзвоника та його друзів. Тема відданості родині, вдячності, виховання і навчання розгортається у дещо трагічній «Історії про те, як ворон Карк учителем став». Авторська інтерпретація та манера письма надають тексту оригінальності, хоча використані мотиви (сирітської долі, мандрівки в місто, знакової зустрічі головного персонажа із тим, хто навчив мудрості) далеко не нові. Традиційним є й казковий мотив отримання бажаного після виконання певних завдань чи доручень, який ліг в основу «Історії про черепашку Черепка та зайвий панцир». Окрім того це типова повчальна історія про те, що кожна тварина має такий вигляд і подобу, в якій їй найкраще. Морально-дидактичною є «Історія про віслюка Якала». Автор закликає читачів розказати цю історію усім, хто каже «Я». В. Читай використовує типові для радянської літературної казки засоби образо- та сюжетотворення, часопросторові параметри розповіді, знайомі дітям топоси лісу, школи. Відчиняючи двері до Чарівного лісу, автор покликав читачів у світ добра, любові, дружби. Кожен його персонаж – позитивний. Володимир Читай не порушив нових тем чи проблем, але засвідчив вміння творити неповторний художній світ, розповідати цікаво, ненав'язливо, зрозуміло, емоційно, максимально наближуючись до читача.

Серед творів цієї групи розглядаємо казки Єліни Заржицької із збірки «Як черепаха Наталка до школи збиралася»; побудовані на топосі мандрів та космічному мотиві фантастичні повісті Ксенії Ковальської «Канікули прибульців із Салатти» та Лесі Вороніної «Планета смугастих равликів», «Таємниця Пурпурової планети»; домашньо-пригодницькі повісті Марини Павленко «Домовичок з палітрою» та «Домовичок повертається». Ці твори не розгортають нових тем, але презентують читачам нові художні світи, долаючи табу на вільну фантазію та уяву як автора-дитячого письменника, так і читача-дитини.

Презентують названу тенденцію написані в радянський період (60-80 ті роки ХХ століття), але перевидані нещодавно тексти. Так, користуються неабиякою популярністю серед читачів повісті Володимира Рутківського «Гануся», «Сторожова застава», шкільний роман Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути» (перше видання – 1968 р.).

Тенденція 2. Заперечення колоніальних цінностей, ідей, досвіду і висвітлення протилежних думок.

Такі твори виразно антиколоніальні. Прикметними ознаками для них є переосмислення минулого України, порушення тем національного спрямування (духовного відродження нації, традицій, релігії та звичаїв народу, національної ідентичності), правдиве висвітлення історичних подій (в першу чергу тих, що замовчувались, перекручувались, трактувались з ідеологічних позицій

тощо), змалювання, реабілітація та ідеалізація національних героїв, зняття ідеологічних ярликів з реальних історичних персонажів. Це один із радикальних способів подолання тематичних табу, які існували в літературі колонізму.

Письменники, які сповідують антиколоніальні погляди, найчастіше звертаються до жанру науково-художнього чи історичного оповідання, повісті, роману, надають перевагу реалістичному плану розповіді, однак використовують і фантастичні, казкові елементи, засоби гіперболізації та метафоризації у образотворенні.

Книг для дітей та юнацтва, позначених антиколоніальною тематикою, в українському просторі з 90-х років ХХ століття видано чимало. І якщо спочатку постколоніальної доби переважали пізнавально-інформаційні тексти, функція яких полягала в ознайомленні маленьких читачів із справжньою історією України, вихованні національно свідомої позиції, то пізніше з'являються глибоко психологічні, високохудожні тексти. Так, ще у 1995 році Ігор Жук для молодшого шкільного віку видав науково-художню книжку «Золото України» [див.: 7], де читачі мали змогу разом з допитливим Питасиком, героєм цієї книжки, здійснити цікаву мандрівку в минуле України, дізнатися про скіфське золото, золото гетьмана Полуботка; побувати в гостях у львівських золотарів, виробі яких славилися далеко за межами України; дізнатися, як геологи шукають і знаходять золото, як його добувають; почути розповіді про ті місця, де в майбутньому будуть золоті копальні України.

Серед текстів, виданих нещодавно знаковими у цій групі є історичні твори Володимира Рутківського. Історико-художніми романами трилогії «Джури» («Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен») та книгами у двох томах «Сині води» («Князь бродників» та «Стріли впритул»), написаними на основі розгортання конкретних фактів національної історії, синтезованих з художнім вимислом автора, зачитуються не тільки підлітки, а й дорослі читачі. На тлі розгортання захоплюючої розповіді про історичні події та пригоди головних героїв, письменник виводить на арену образи князів Дмитра Боброка-Волинського, Ольгерда, Кейстута, Коріята, Любарта; братів Ногаєвичів; темника Мамає; козака-вивідника, характерника Швайки, воронівського старости Коцюби. Це типові образи керманічів та тих, які здатні повести за собою народ, вплинути на хід історії. Їх психологічні портрети, характери та життєві принципи автор висвітлює, вдаючись до синтезу різних ракурсів бачення: через внутрішній монолог та «потік думок», діалогічну мову, поведінку в найрізноманітніших ситуаціях, характеристику іншими персонажами. Це ще раз підкреслює антиколоніальні настрої, притаманні прозі В. Рутківського, адже «якщо колоніалізм табузував і ліквідував пам'ять про особи й події в історії культури, які заперечували провінційність і вторинність українськості, то антиколоніалізм їх підкреслював і привілював» [13, с. 4].

Автор не просто актуалізував історичну тематику в літературі для дітей, а й показав, що українська історія має не тільки поразки, а й перемоги гідні

наслідування; героїв, якими варто захоплюватися та з яких варто брати приклад; зразки національної єдності в боротьбі за рідну землю та незалежність, які мають надихати нащадків та примножувати їх духовний досвід, будити національну свідомість та виховувати патріотами. Погоджуюсь з Іваном Анрусяком, який зауважує у романах В. Рутківського «свідому національну самоідентифікацію і не «барабанний», а живий, природний патріотизм», що «неодмінно йде рука-об-руку з глибокою, щирою і природною приязню й повагою до іншої нації, зокрема й «ворожої» [1].

У антиколоніальному світлі порушена В. Рутківським і тема втраченого дитинства. Побудована на основі художнього розгортання проблеми «діти і війна» ця тема стає центральною в автобіографічній повісті «Потерчата». Письменник не акцентував на героїзмі, а показав психологію малого хлопчика; не описував пафосної перемоги радянської армії, а висвітлив долю однієї родини у часи воєнного лихоліття; не слідував ідеологічним приписам у зображенні дій радянської влади, а викрив її справжню суть колонізатора та окупанта.

Глибокий психологізм образу головного героя Володка розкривається завдяки таким епізодам, в яких дитяча щирість і безпосередність ставлення до себе і до того, що діється навколо, просто вражає. Він вмів співчувати і любити, його мучать докори сумління за найменшу шкоду, яку завжди гіперболізує до глобальних масштабів. Страх перед багнетом поліцейського, перед смертю був настільки сильним, що через нього хлопчик на деякий час втратив мову. Але навіть у своєму віці він намагається дати оцінку діям німців і представникам радянської влади, задумується, хто ж кращий. Запитує про це діда. Письменник тільки штрихами висвітлює позицію українських селян, натякає на неоднозначне ставлення як до окупантів, так і до влади та тих, що відстоювали національні інтереси. Такий прийомом наштотує досвід дорослого читача на роздуми і формулювання власних оціночних суджень щодо поведінки дійових осіб, що є типовими представниками тогочасного суспільства. Дитина ж осмислюватиме жажіття Другої світової війни, читаючи книги, які здатні «показувати зсередини та викривати тоталітаризм через дитяче сприйняття. Такий досвід дитячого читання має усвідомлюватися в нашому суспільстві як необхідний превентивний метод», – пише Валентина Вздольська [2].

Контраст розгортання теми особливо відчутний у порівнянні текстів про війну, написаних у радянський та пострадянський періоди, адресованих дорослому та юному читачеві. Так, у повісті В. Рутківського домінує ракурс дитячого погляду на світ, що виразно помітно у порівнянні з творами для дорослих, де йдеться про воєнні бої, прославляється героїзм солдатів, а між іншим натуралістично змальовано воєнні жажіття, смерть, агресію. Спробу порівняння творів на тему «діти і війна» заходимо в міркуваннях О. Гавроша: «Тільки якщо «Климко» розповідає про неможливі трагізм війни, то в «Потерчатах», попри весь воєнний драматизм, Рутківському вдалося знайти свою особливу інтонацію – світлого суму, а почасти навіть гумору. Адже війна війною, а дитинство бере своє.

Діти все-одно граються, навіть якщо поруч хтось іде в атаку» [3]. Наталя Марченко зауважує, що «його (В. Рутківського – Т.К.) «війна» виявилася трагікомічною, значно абсурднішою і трагічнішою водночас, ніж у старших на кілька років чи десятиліть товаришів, а повість, що визірвала в творчій уяві письменника упродовж років [...], привнесла у традицію мистецького осягнення феномену дитинства новітні художні й етично-філософські домінанти». Дослідниця переконана, що «саме «родові міфи», а не історично-документальна правда буття родини, згодом лягли в засновки автобіографічної повісті «Потерчата» (2008). Власне, твір тим і вирізняється на тлі собі подібних в українській літературі, що відверто демонструє болючий (інколи нестерпно жорстокий!) процес деміфологізації власної життєвої історії автором шляхом «переповідання» внесених із дитинства сюжетів і символів на основі здобутих у дорослому бутті контекстів» [10].

«Потерчата» – це роздуми дорослого письменника про себе і той час, про людство, частинкою якого є він сам, про світовий устрій і глобальні проблеми самознищення. Це відверта розмова про справжнє обличчя Другої світової війни для української родини та дитини. Керуючись визначеннями Петра Іванишина, який розрізняє два типи постколоніального метадискурсу: постмодерний та націологічний (ще – націоцентричний, націоналістичний чи просто національний) [8, с. 72], текст В. Рутківського можна розглядати у площині національного постколоніалізму.

Книга В. Рутківського є прикладом того, «як можна вдало, без спрощення та водночас доступно й не травматично для дітей писати про складні та філософські питання, як-то природа зла, ідеологія, тоталітарні системи, війна, смерть, ворожість, страх, несвідоме, віра, сенс життя тощо» [2].

Антиколоніальною тематикою позначені повісті Марії Морозенко «Іван Сірко – Великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий», пригодницькі романи Олександра Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу», «Пригоди тричі славного розбійника Пинті», історична пригодницько-фантастична повість (за визначенням Оксани Січкара [15, с. 157]) «Пекельний звіздар» Леоніда Кононовича та інші.

Тенденція 3. Трансформація, переосмислення та оновлення розроблених і запропонованих колоніальною літературою тем і проблем, подолання тематичних та інших табу, запровадження нового у змісті та формі.

Таку тенденцію ми виокремили, опираючись на розуміння «постколоніального» науковцем Марком Павлишиним: «Постколоніальним можна вважати протистояння на рівні не простого заперечення колоніалізму й схвалення протилежного (як звичайно, нації), а на рівні усвідомлення. Постколоніальному ставленню притаманне використання досвіду як колоніального, так і антиколоніального, і розуміння відносності цих двох історичних структур. Постколоніальна свідомість зовсім не позбавлена політичної заангажованості, але їй притаманна схильність до плюралізму, толерантності, компромісу й іронії» [14, с. 706]. Цю концепцію критикує Петро Іванишин, акцентуючи на

тому, що відбувається не вивчення національних дискурсів, а їх деструкція, не відновлення національної ідентичності поневолених країн, а її нівеляція через космополітизацію [див. 8].

Більшість адресованих дітям та юнацтву сучасних прозових текстів реалістичного спрямування можна віднести до постколоніальної літератури, яка є певним інваріантом постмодернізму і характеризується відсутністю єдиної ідеології, деконструкцією колоніальних стандартів, плюралістичним (множинним, багато-перспективним) світобаченням, жанровим синкретизмом та стильовою еkleктикою, інтертекстуальністю, самобутнім психологізмом, іронією, центруванням маргінальних явищ. Цим текстам також властиві виразні національні позиції, які проявляються в показі морально-етичних, духовних та соціальних аспектів буття сучасних дітей і підлітків, способах літературної репрезентації національної ідентичності. Це добре ілюструють повісті тетралогії Марини Павленко «Русалонька із 7-В», Валентина Бердта «Мій друг Юрко Циркуль», Сергія Гридіна «Не такий», Галини Малик «Злочинці з паралельного світу», Оксани Думанської «Школярка з передмістя».

Постколоніальний статус української культури дав можливість сучасним письменникам по-перше, *розвивати теми, які були неприйнятними для радянської літератури для дітей і юнацтва*, по-друге, *розробляють нові теми і проблеми, які зринають у процесі суспільного буття «тут і зараз»*.

Розглянемо найактуальніші теми та мотиви сучасної української прози для дітей та юнацтва, які свідчать про подолання тих обмежень, які існували в радянській літературній практиці.

✓ Тема соціалізації, дорослішання дитини, становлення особистості.

Саме її у повісті «Не такий» порушує Сергій Гридін, розповідаючи про підлітка Дениса Потапова. Поряд із подієвим розвитком сюжету читач прослідковує розвиток характеру, самоствердження головного героя. Відтворюючи психологічні переживання, роздуми, емоції, поведінку хлопця, висвітлюючи його стосунки з однолітками, автор розвиває тему аутсайдера, «іншого», якого не приймають у шкільному колективі, не розуміють батьки. Зрештою Денис долає комплекси, працює над собою, скидає зайву вагу, закохується і реалізує свої плани. Читачі отримують позитивний приклад вирішення проблем, які хвилюють значну частину підлітків.

Над темою соціалізації, передчасного дорослішання розмірковує і Валентин Бердт, пропонуючи читачам шкільний роман «Мій друг Юрко Циркуль». Розповідь від хлопчика Вадька Журбіна вражає дитячою щирістю та відвертістю. У нього склалися непрості стосунки із учителями, хворіє мати, а батько не дбає про сім'ю. Змалку Вадько думає, як заробити гроші, збирає пляшки. Письменник побіжно прослідковує життя однокласників Вадька. Діти всі різні, як і різні побутові умови, в яких вони живуть та виховуються. Однак саме однокласники підтримують Вадька і допомагають йому подолати труднощі.

У реалістично-фантастичному ключі ця тема знаходить цікаву інтерпретацію в контексті розповіді

про майбутнє нашої цивілізації у пригодницько-фантастичному романі Сергія Оксеніка «Лісом, небом, водою». Не оминає увагою автор і теми стосунків між підлітками, гендерних аспектів їх комунікації.

✓ Тема першого кохання, стосунків з ровесниками, взаєморозуміння батьків і дітей.

У психологічному ракурсі її розгортає Степан Процюк у трилогії «Марійка і Костик», «Залюблені в сонце», «Аргонавти». Глом повістей виступає сучасна українська суспільна дійсність з притаманними їй соціальними, економічними, політичними проявами. С. Процюк не завжди може «подивитися на світ очима дитини», особливо коли описує проблеми суспільного характеру (безробіття та українське заробітчанство, зросійщення та домінування чужої мови у столиці тощо) чи взаєморозуміння між поколіннями, батьками і дітьми, хоча намагається передати думки дитини-підлітка.

В образах романтичних підлітків Костика (який не хоче бути байдужим і жити матеріальним) та Марічки-Неспокійки (чуйної, чесної та справедливої, відданої дівчини) С. Процюк утверджує шлях дорослішання дитини. При цьому засуджує як негативні риси людини (в основному в образі Миколки), так і суспільні устої (залежність від грошей, яких вічно бракує, суцільна нелюбов тощо).

«Кохання, «отруйно-пристрасні ревності та непевно-гіркуваті сварки» двох підлітків розгортаються на фоні пригод і авторських лірично-філософських відступів» [15, с. 154], – так охарактеризувала трилогію літературознавець Оксана Січкач. Зрозуміло, що про подібні речі в радянській літературі для дітей та юнацтва не могло йти мови. Натомість сьогодні це не тільки приклад подолання тематичних табу, а й текст, написаний з орієнтацією на сучасного, часто передчасно дорослого читача, «який вимагає до себе рівноправного ставлення» [4, с. 49].

✓ Тема родинних стосунків, родинної історії та традицій.

Художно реалізацію цієї теми бачимо на прикладі повістей Марини Павленко. Тема родинних стосунків не є центральною, але червоною ниткою вплетена в сюжетну та тематико-проблематичну канву тексту. Сюжет першої книги серії «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських» побудований на розгадуванні Софійкою таємниці роду Вадима. Завдяки магічним властивостям старої шафи дівчинка дізнається не тільки про рід Гордія Кулаківського, а й вивчає власний. Ще більше про своїх предків Софійка дізнається тоді, коли у її житті з'являється інша Русалонька («Русалонька із 7-В проти Русалоньки із Білокрилівського лісу») та у процесі вивчення історії полотна Юліана Мокрицького («Русалонька із 7-В у тенетах лабіринту»).

Марина Павленко висвітлює тісні родинні взаємини, подібність характерів, суспільної поведінки представників різних поколінь Кулаківських, Міщенків, Софійних родичів. Причинно-наслідкові зв'язки відіграють важливу роль у розгортанні описаних подій і, незважаючи на постійне переплетення теперішнього та минулого часів, допомагають відтворити хід подій. Композиційно розповідь Марини Павленко вражає

органічностію поєднання реального та вигаданого. Тут і розповідь про сучасних дітей, і родинна історія кількох поколінь, й етимологічні вкраплення про походження прізвищ та географічних назв, і народні традиції та вірування українців, їх побут у довоєнний та повоєнний час.

«Русалонька із 7-В та загублений у часі» – книга серії, яка відкриває родинну історію жителів Леськівського замку, родини Яна-Казимира Дашковича.

Родинної теми, взаємозв'язку поколінь торкається й Галина Малик у повісті «Злочинці з паралельного світу-2», що є продовженням повісті «Злочинці паралельного світу». Головним героєм творів виступає безпритульний хлопчик-сирота Хроня, який у пошуках батьків та рідної домівки вирушає у Чорнобильську зону. Але там побачив зруйноване місто, зустрівся з Джохаром та Ацетоною бандою. Частиною цілого – свого роду Хроня відчув себе тоді, коли потрапив в інший вимір, «світ предків, що знаходиться у часовому розломі». «Такий взаємозв'язок між різними світами не випадковий: автор наполегливо проводить думку про тяглість історії людства, про космічні закони вищої гармонії і рівноваги, яких сучасне цивілізоване людство має дотримуватися» [11, с. 125].

✓ Тема нещасливого дитинства, дитячого ставлення до себе і світу.

Поняття «нещасливе», «втрачене дитинство» вживаємо в контексті розмови про події та обставини (сирітство, побутові негаразди, війна, суспільні катаклізми, проблеми соціального плану, психологічні страхи тощо), які мають місце в житті дитини і змушують її передчасно подорослішати, перейматися недитячими проблемами чи жити дорослим життям. Література, яка пропонує образ дитини в сучасних її реаліях, показує приклади втрати дитинства через сирітство та соціальну незахищеність («Злочинці з паралельного світу» Галини Малик, «Миколчині історії» Марини Павленко); вплив поганої компанії, вживання алкоголю, аморальну поведінку, відсутність батьківського виховання та родинних традицій (книга сучасної української прози «Мама по скайпу»); заради майбутніх успіхів та слави у спорті, шоубізнесі, кіно, літературі (цикл оповідань Степана Процюка про Ніку Турбіну «Недитяче дитинство») тощо.

✓ Тема гендерного виховання особистості, яка розгортається на основі диференційованого підходу до адресата книг для дітей та юнацтва.

Постколоніальна епоха дала поштовх тематичному та жанровому розрізненню книг для дівчаток і хлопчиків. Йдеться не тільки про енциклопедичні, художньо-публіцистичні видання, а й про художні тексти, у яких автори центрують світ дитини певної статі. Часто про це свідчить жанровий підзаголовок автора, який потребує особливого осмислення як «спосіб бачення жанру, що може вказувати на першоджерело, специфіку внесених до твору змін, давати реципієнту ключ до відповідного прочитання тексту» [9, с. 367]. В окремих випадках у жанровому підзаголовку автори вказують конкретних адресатів, відібраних на основі якогось критерію. Наприклад, «Стефа і її Чакалка» Івана Андрусика означена як «дівчача повістина»; «Коли оживають ляльки» Ірен

Роздобудько супроводжена таким жанровим підзаголовком: «Казка для дівчаток. Хлопчикам читати категорично забороняється!». Письменники, порушуючи певне коло тем, презентуючи систему образів, вразують домінування маскулітного/фемінного досвіду читача-адресата і орієнтуються на гендерний аспект рецепції. Є тексти написані для широкого кола читачів без обмежень вікового, гендерного чи іншого характеру. Наприклад, твір Марини Павленко «Домовичок з палітрою» в анотації супроводжується таким жанровим означенням: «домашньо-пригодувальна повість для хлопчиків і дівчат, які вірять у дива».

✓ Мотив мандрів дитини в інші країни та комунікація з ровесниками з метою пізнання інших культур. У сучасній українській прозі цей мотив активно розвиває Оксана Луцесвська. У повістях «Найкращі друзі», «Друзі за листуванням» письменниця не тільки пише про стосунки дітей різної національності, з різними ментальними світоглядом, а поряд ставить культури й традиції різних народів. Легка й грайлива розповідь розважає читачів, а разом з тим надихає на мандри і переконує, що всього можна досягти, особливо тоді, коли маєш мрію і прикладаєш максимум зусиль для її реалізації. Елементи мультикультуралізму присутні й у повісті «Інший дім», однак сюжет цього твору побудовано на розповіді про дітей, мама яких переїхала до Америки. Як підсумовує сама авторка, «Інший дім» – це повість про страх і сміливість, про поразки і перемоги, про турботи і радість, про складнощі вибору і легкість прощення. Усі ці переживання випадають на долю Полі і Артема, що стоять на порозі важливих життєвих змін [див.: 12].

У постколоніальному просторі розвитку набувають теми, породжені запитами часу, зумовлені тими змінами, які відбуваються в суспільстві. «Постколоніальна хвилина ... припиняє гегемонію різних форм минулого – для української культури це, в першу чергу, романтичне минуле та розповіді про генезу, страждання й виживання нації – й утверджує орієнтацію на проблеми та умови суб'єкта й суспільства у тому світі, який існує тут і сьогодні» [13, с. 65].

Саме цими чинниками пояснюємо популярність тем соціального сирітства та еміграції, які активно розвиваються в сучасній українській прозі для підлітків. Знаковою в цьому контексті є твір Оксани Думанської «Школярка з передмістя» та книга «Мама по скайпу». Остання – збірка оповідань, пов'язаних спільною темою нещасливого дитинства, соціального сирітства як наслідку трудової міграції і комунікативної прірви між батьками та дітьми. Йдеться про оповідання «Славка» Галини Малик, «Наша велика вигадана родина» Оксани Луцесвської, «Ягоди» Маріанни Кіяновської, «Гроші не пахнуть» Сергія Гридана, «Час дітей» Тані Мальярчук, «Невидимка» Наталі Гузєвої, «Килим з оленями» Оксани Луцишиної, «Будьте моєю мамою» Валентина Бердта.

Виразними носіями авторського бачення проблеми виступають образи дітей: дівчинка Славка, мама якої заробляла сурогатним материнством, а зрештою не витримала людського осуду і покінчила життям самогубством («Славка»); Миколка, мати якого втратила роботу і змушена поїхати на заробітки («Гроші не

пахнуть»); Вадя, який чекає маминого дзвінка і не любить Італії («Ягоди»); Зоряна, яка спілкується з мамою по скайпу і не може сказати правди, що батько вже знайшов іншу жінку і у них – нова родина («Килим з оленями»); дівчатка із сиротинця, які так хочуть мати родину («Наша велика вигадана родина»); маленький хлопчик Максимко, який залишився з татом і у кожній жінці шукає маму («Будьте моєю мамою»).

Проблему трудової міграції та дитячої самотності порушила й Оксана Думанська у «Школярці з передмістя». Прозаїк не просто висвітлює соціально-психологічні проблеми, які хвилюють багатьох сучасних підлітків (стосунки з ровесниками, порозуміння з розлученими батьками, перше кохання, входження в дорослий світ, відповідальність та обов'язки; суспільні негаразди, безробіття, заробітчанство за кордоном, одруження з розрахунку тощо), а показала їх через призму дитячого трактування. Заакцентовано на внутрішньому світі головної героїні, її мрії, сподіваннях, переживаннях, ставленні до навколишнього світу, людей, подій. Дівчинка живе з бабусею, бо мати працює за кордоном, а у батька – нова сім'я. Проблема самотності тісно переплітається з проблемою соціалізації та дорослішання, а відтак – вибору життєвого шляху після закінчення школи.

Особливо гостро у творі постає питання формування юної особистості, моральних цінностей та пріоритетів. Вибір випускниці школи – це не тільки вибір ким стати і де навчатися, а й відповідь на питання: де жити? Тут, в Україні, де немає ніякої перспективи, чи там, за кордоном, де можна добре влаштуватися? Але окрім матеріального, є ще й духовне: любов до рідної землі, людей, які оточували з дитинства, друзів. Недарма головна героїня твору, відлітаючи за кордон, з сумом констатує: «Мене й справді украли... У мого тата. У моєї бабусі. У мого сусіда, що відвіз нас на потяг і цілував мене на пероні, не випускаючи з обіймів. Ми так з ним і не з'їздили в Карпати...» [5, с. 83]. Дівчинка усвідомлює, що їде у світ, де все буде чужим, «навколо будуть одні чужі люди». Так, Оксана Думанська порушує важливу для постколоніальної літератури тему еміграції, накреслює дихотомічні відносини національне/світове, ментальне/космополітичне, локальне/універсальне.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак І. «Хлопчача» насолода [Електронний ресурс] / Іван Андрусак. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2011/10/10/hlopchacha-nasoloda>.
2. Вздутьська В. Сучасні стратегії прочитання «Потерчат» В. Рутківського [Електронний ресурс] / Валентина Вздутьська. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103#3>.
3. Гаврош О. Характерник літературного ступу [Електронний ресурс] / Олександр Гаврош. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2011/02/02/harakternyk-literaturnoho-stupu>.
4. Гнідець У. «Сучасна» література для дітей та юнацтва як інтегрована підсистема загальнонаціонального процесу / Уляна Гнідець // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне : Дятлик М., 2013. – С. 46–51.
5. Думанська О. Школярка з передмістя. Щоденник, дописаний з уяви / Оксана Думанська. – Львів : Світ дитини, 2008. – 88 с.
6. Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
7. Жук І. Т. Золото України : [науково-худ. книга : для мол. шк. віку / худож. О. К. Кохан] / І. Т. Жук. – К. : Веселка, 1995. – 28 с.
8. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти) : [монографія] / Петро Іванишин. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2005. – 308 с.
9. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Т. 1 – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
10. Марченко Н. Володимирів Рутківському – 75! [Електронний ресурс] / Наталія Марченко. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103#3>.

Творам постколоніального періоду характерний глибокий психологізм та увага до внутрішнього світу особистості, її переживань, емоцій, рефлексій, потягів та бажань. Звідси мотиви внутрішніх драм, самотності, роздвоєння особистості, суїцидальні настрої та поведінка головних героїв, розвиток комплексів, фобій та маній тощо.

Розгортання названих тем супроводжують новаторські шукання авторів як у плані жанру, стилю, мови, нарації текстів, так і у плані образо- і характеротворення. Українські прозаїки вчаться відкрито говорити з дітьми-читачами про той життєвий досвід, який їм ще слід пережити (фізично чи емоційно); дивитися на світ очима сучасної дитини, розуміти її психологію та адекватно трактувати поведінку.

Зважаючи на вказані вище особливості реалізації тем і проблем у сучасній літературі для дітей і юнацтва, ми виокремлюємо цілу групу текстів, позначених постколоніальними ознаками. «Хоч українську культуру сьогодення постколоніальною не назвеш, можна твердити, що в ній відкрився вже чималий постколоніальний простір, на якому можливі й вільні імпровізації на пережиті колоніальні та антиколоніальні теми, і відпочинок від гідної, але дещо передбачливої культури й літератури обов'язку, яка існувала обабіч стіни між офіційним та опозиційним в колонізованій Україні» [13, с. 71].

У невеликій за обсягом статті ми не змогли охопити аналізом всіх текстів сучасної української прози для дітей, однак накреслили три основні тенденції її тематичного розвитку, які так чи інакше пов'язані з колоніальним досвідом, антиколоніальною позицією, постколоніальним типом мислення письменників. Подолання тематичних табу засвідчує інтерпретація авторами тем соціалізації та дорослішання дитини, першого кохання, стосунків з ровесниками і батьками, взаємозв'язку родинних поколінь. Сьогоднішнім продиктовані теми соціального сирітства, еміграції.

Предметом подальших студій, основаних на постколоніальному підході, може бути аналіз жанрової природи та образної системи літератури для дітей.

11. Овдійчук Л. Морфологія стилю Галини Малик (на прикладі фантастичних повістей «Злочинці з паралельного світу», «Злочинці з паралельного світу – 2» та повісті-сюр «Абра & Кадабра») / Лілія Овдійчук // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – Вип. 4. – Рівне : Дятлик М., 2013. – С. 124–130.
12. Оксана Лушевська про «Інший дім» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://starylev.com.ua/index.php?route=site/news/show&news_id=429.
13. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі / Марко Павлишин // Слово і час. – 1994. – № 4–5. – С. 65–71.
14. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія / Марко Павлишин // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [упорядкув., передм. і прим. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 703–707.
15. Січкач О. Жанрово-стильові різновиди сучасної української літератури для дітей і про дітей / Оксана Січкач // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне : Дятлик М., 2013. – С. 149–158.
16. Федотова О. Дитяча література України під цензурними заборонами 20-30-х рр. ХХ ст. / Оксана Федотова // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 94–96.
17. Читай В. Історії Чарівного лісу / Володимир Читай. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2011. – 80 с.

© Качак Т. Б., 2014

Дата надходження статті до редколегії 30.06.2014 р.